

MOVAROUNNAHR MASHHUR MUHADDISI IMOM TERMIZIY

Джуманов Абдулазиз Махамматлатипович

*Имом Бухорий номидаги Тошкент ислом институти
“Ҳадис ва ислом тарихи фанлари” кафедраси ўқитувчиси*

Termizlik ulamolar haqida gap ketar ekan birinchi bo'lib Abu Iso Termiziy haqida so'z ochmaslikning iloji yo'q. Shu boisdan u zotning hayoti, ilm tahsil qilish yo'li va qoldirgan boy ilmiy merosi borasida quyida so'z yuritiladi.

Ismi: Muhammad ibn Iso ibn Savra ibn Muso ibn Zahhokdir. U zotning ismiga “Yazid” degan qo'shimchani Mizziy o'zining “Tahzibul kamol” kitobida keltirgan. Biroq, u bu ma'lumotni kimdan olganini keltirmagan. Undan oldin bobolarining ismlarini keltirgan. Shu ma'lumotlar Ibn Kasirning “Bidoya van nihoya” asarida ham mavjud.

Nisbasi: Termiziy, Bug'iy, Zaririy, Sulamiydir. Termiziy deb nisbat berilishi Termiz shahriga nisbatandir. Bug'iy nisbalari esa, Termiz shahridan olti farsax uzoqlikda joylashgan Bug' (hozirgi Sherobod tumani) qishlog' bo'lib, Imom Termiziy u yerda vafot etib, o'sha joyga dafn etilgani uchun ushbu nom qo'shilgan⁷. Sulamiy nisbasi mashhur arab qabilalaridan bo'lgan Sulaym ibn Mansurga nisbatan berilgan. Sulaym ibn Fahm ibn G'onamga nisbatan emas. Hofiz Yusuf ibn Ahmad Bag'dodiydan naql qilinishicha, allomaning bobolari Marvlik bo'lib, Abu Lays ibn Sayyor davrida Termizga ko'chib kelib qolishgan.

Kunyasi, Abu Iso ekaniga hech kim ixtilof qilmagan.

Tug'ilishi: Imom Termiziy 209/824- yilda tavallud topganlar.

Hofiz Zahabiy “Siyar a'lamin nubalo” asarida U zotni 210/825-yil atrofida tug'ilgan desa, Xalil Sifdiy “Vofiy bil vafoyt” kitobida “ikki yuz nechanchi (o'ngacha bo'lgan sanoqni nazarda tutgan) yilda tug'ilgan”, deb aytgan.⁸

Hofiz Ibn Asir “Jome'ul usul” kitobida hijriy 209-yil tug'ilgan deb aytgan. Mazkur ma'lumotni Muhammad ibn Qosim Jassus hamda Sulaymon Jamal o'zlarining “Shamoil”ga yozgan sharhlarida, Muhammad ibn Muhammad Amir “Fihrist”ida, Muhammad Abdulhay Laknaviy Sayyid Sharif Jurjoniyning “Muxtasar”iga yozgan “Zofarul amoniy” nomli sharhida keltirganlar. Manbalarda muhaddis qalamiga mansub asarlar soni aniq qaydlanmagan bo'lsa-da, yigirmaga yaqini zikr qilib o'tilgan. Shunga qaramasdan, ko'pchilik olimlarning fikricha uning hali noma'lum kitoblari ham mavjud. Shubhasiz, “Sunani Termiziy” hadis to'plami Imom Abu Iso Termiziyning shoh asari hisoblanadi. Bu kitob olimning bir umrlik ilmiy safar mashaqqatlarining samarasi bo'lib, uni 270/883-884-yili yozib tugatgan⁹. Muallifning o'zi kitobi haqida bunday degan: “Ushbu kitobni tasnif qilganimdan keyin, uni Hijoz, Iroq va Xuroson

⁷ Hofiz Muhammad ibn Hibbon ibn Ahmad Tamimiy Bustiy. Kitobus Siqot. – J.IX. – Haydarobod: Doiratul ma'rifa li Umaniya, 1973. – B. 153.

⁸ Shihobuddin Muhammad ibn Ahmad ibn Usmon Zahabiy. Siyar a'lomin nubalo. – J.XIII. – Bayrut: Muassasatur risola, 1996. – B. 277.

⁹ Abu Bakr Muhammad ibn Abdulg'aniy. Kitabut taqyid. – J.I. – Haydarobod: Matbaa majlisid doiratil-usmoniya, 1983. – B. 92.

ulamolariga taqdim etdim. Ular rozilik bildirib, qabul qildilar. Kimning uyida ushbu kitobdan bo'lsa, o'sha xonadonda xuddi Nabiyy (alayhissalom) gapirayotgandek bo'ladi"¹⁰.

Muhaddis va uning "Sunani Termiziy" kitobi haqida nafaqat zamonasining, balki bugungi kunn olimlari ham ijobiy fikrlar bildirmoqda. Jumladan, Hofiz Muhammad ibn Hibbon ibn Ahmad Tamimiy Bustiy (vaf. 354/965) o'zining "Kitobus Siqot" nomli asarida Abu Iso Termiziy haqida bunday degan: "Abu Iso Termiziy hadislarni jamlagan, yozgan, yod olgan va zikr qilganlardan biridir"¹¹.

Bu haqida mashhur hanafiy olimlaridan Ahmad ibn Mustafu Toshko'prizoda (901-968/1495-1561) o'zining "Miftohus saoda" nomli kitobida bunday degan: "Buyuk hofiz ulamolardan biri edi. Fiqhda qimmatli asarlari bor. Hadisni bir guruh muhaddis olimlardan o'rgangan bo'lib, "birinchi tabaqa" shayxlari bilan ko'rishgan. Hadis ilmida ko'pgina kitoblar yozgan. Uning ushbu "Jomi'us sahih" kitobi bu asarlar orasida eng foydalisi, ixcham, tartibli va eng takrori ozidir. Unda boshqa hadis kitoblarida uchramaydigan xususiyatlar ham mavjud. Jumladan, mazhablar va istidlol (dalil keltirish) jihatlari e'tiborga olingan, sahih, hasan va g'arib deb hadis darajalari aniq belgilangan. Bu kitobda jarh va ta'dilga o'rin ajratilgan. Kitob oxirida illatlarga doir maxsus bir bob ilova qilingan. Xullas, bu kitobda ulkan foydalar jamlangandir. Kitobni mutolaa qilgan kishilar bunga tan beradilar"¹².

Shuningdek, ushbu kitob haqida Hofiz Abul Fazl Maqdisiy quyidagicha bayon etgan: "Hirotda imom Abu Ismoil Ansoriydan eshitdim. U o'z majlisida, Termiziy va uning kitobi borasida so'z ketganida bunday dedi: "Men uchun uning (Termiziyning) kitobi Buxoriy va Muslim kitoblaridan ko'ra foydaliroq. Chunki, Sahihi Buxoriy va Sahihi Muslimdan faqat mutaxassis olimlarga foydalana oladi. "Sunani Termiziy"dan esa har kim foydalanishi mumkin"¹³.

"Sunani Termiziy" hadis to'plami manbalarda turli nomlar bilan keltirilgan. Jumladan, ulardan quyidagilarni keltirish mumkin:

1. "Jomi", 2. "Musnadus sahih", 3. "Sunan", 4. "Jomi'us sahih", 5. "Kitabus sahih", 6. "Musnadul Jomi", 7. "Jomi'ul Kabir", 8. "Kitabul Ilalis sag'ir", 9. "Kitabul Ilalil kabir".

Imom Abu Iso Termiziyning "Sunani Termiziy" hadis to'plami ishonchlilik darajasidan "Kutubus sitta" tarkibiga kiradi. Lekin, uning tartib bo'yicha nechanchi o'rinda turishi borasida olimlar turli fikrlarni bildirganlar. Yuqorida aytilgani singari, Hoji Xalifa "Kutubus sitta"ning uchinchi kitobi degan.

¹⁰ Abu Abdulloh Shamsuddin Muhammad Zahabiy. Kitob Tazkiratul huffoz. – Bayrut: Dorul kutubil-ilmiya, 1998. – B. 634.

¹¹ Hofiz Muhammad ibn Hibbon ibn Ahmad Tamimiy Bustiy. Kitobu Siqot. – J.IX. – Haydarobod: Doirrotul ma'rifa li Umaniya, 1973. – B. 153.

¹² Abulxayr Isomuddin Ahmad ibn Mustofa ibn Jalil Toshko'prizoda. Miftahus Saoda. – J.II. – Bayrut: Dorl kutubil ilmiya, 1975. – B. 122.

¹³ Shihobuddin Muhammad ibn Ahmad ibn Usmon Zahabiy. Siyar a'lomin nubalo. – J.XIII. – Bayrut: Muassasatur risola, 1996. – B. 277.

Asar tarkibida jami 3956 hadis jamlangan bo'lib, ular bir yuz ellik bir kitobga tasniflangan¹⁴. Lekin, mazkur hadislar miqdorida ba'zi hadislar borasida keltirilgan ikki sanad rivoyati inobatga olinmagan.

Ushbu kitob Payg'ambar (alayhissalom) hayoti haqida ma'lumot beruvchi muhim manbalardan biri hisoblanadi. Shu sababli ham asar doim olimlar diqqat e'tiborida bo'lib kelgan va unga ko'plab sharhlar bitilgan.

Bu asardan Imom Abu Iso Termiziydan keyin ushbu ilm sohasida faoliyat yutirgan ko'plab yirik olimlar unumli foydalangan. Jumladan, Imom Ahmad ibn Husayn ibn Ali ibn Muso Xurosoniy Bayhaqiy (384-458/994-1066)¹⁵ o'zining "Sunanul kabir" nomli asarida va Imom Jamoliddin Abu Muhammad Abdulloh ibn Yusuf ibn Muhammad Zayla'iy Hanafiy (vaf. 762/1361) o'zining "Nasbur roya li ahodisil Hidoya" kitobida¹⁶ "Kitabul Ilalil kabir" asaridan foydalanganlar.

Shuningdek, roviylarga tegishli so'z va fikrlarni ham alohida ajratib bergan. Ushbu asar bir necha bor nashr qilingan. Muhaddisning bu asariga ham ko'plab olimlar tomonidan sharhlar yozilgan. Shulardan biri Abdurrahmon ibn Ahmad ibn Rajab Hanbaliy (726-795/1326-1393) qalamiga mansub.

Xulosa qilib aytilganda, Abu Iso Termiziy qalamiga mansub mazkur 15 asar aniqlandi. Shulardan, "Risola fil xilof val jadal", "Kitob fil jarh vat ta'dil", "Kitobul-Mavquf", "U'shariyot", "Kitobul Asmo' val kuno", "Kitobuz Zuhd", "Kitobut Tarix" va "Kitobut Tafsir" kabi asarlari hanuzgacha topilmagan. Shuningdek, "Rubo'iyot fil hadis" va "Kitobus Sulosiyot" singari asarlarining qo'lyozma nusxalari bo'lsada, haligacha ayni shu kitoblar xususida alohida ilmiy tadqiqotlar olib borilmagan va nashr ham qilinmagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Alimov U. Sunnat va Hadis. – Toshkent. Sharq, 2012.
2. Shayx Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjima va tafsiri. – Toshkent.TIU,2007.
3. Shayh Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Oltin silsila. Hilol nashr. 2013.
4. Shayh Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Hadis va Hayot.Toshkent-2008.
5. Buxoriy. Aljome' assahih. – Qohira. Dorushsha'b, 1987.
6. Abu Dovud. Sunan. – Bayrut. Dorul kitab alarabiy, 1346 h.
7. Muslim. Aljome' assahih. –Bayrut. Dorul jayl, 1989.
8. Ibn Moja. Sunan. – Bayrut. Dorul fikr. 2001.
9. Tabariy M. Tarixul umami val muluk. –Muhsiniya. 1988.

¹⁴ Ibn Hajar Asqaloniy.Tahzibu-t-tahzib. – Bayrut, Doru-l- ma'rifa, 1395 h. J.9. – B.389.

¹⁵ Shihobuddin Muhammad ibn Ahmad ibn Usmon Zahabiy. Siyar a'lomin nubalo. – J.XVIII. – Bayrut: Muassasatur risola, 1996. – B. 163-171.

¹⁶ Jamoluddin Abu Muhammad Abdulloh ibn Yusuf ibn Muhammad Zayla'iy Hanafiy. Nasbur ra'ya li ahodisil Hidoya. – Bayrut: Muassasatur rayon, 1997. – B.171.

10. Zoyfulloh Rohiyliy. Imom abul Hasan Doraqutniy va osoruhul ilmiyya. – PDF. Variant 2000.
11. Bayhaqiy. Sunani kubro. –Haydarobod. Nizomiya, 1344 h.
12. Muhammad ibn Abdulg‘ani. A‘lom. –Bayrut. Dorul ilm.1980.
13. Sam‘oniy. Ansob. –Hind. Doiratul ma‘orif.1385 h.
14. Ibn Kasir. Albidoya van Nihoya. –Bayrut. Maktabatul ma‘orif.1966
15. Xatib Bag‘dodiy.Tarixi Bag‘dod. –Bayrut. Dorul kutubul arabiy.1980.
16. Foad Sazkiyn. Tarixi tirosul arabiy. –Nashrul hayatul misriyya.1971.
17. Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tasavvuf haqida tasavvur. – Toshkent: Movarounnahr, 2004.